

MAIRE RAADIK

OSKUSSŌNASTIKKE KOOSTAMISEST MUUTUVAS KEELEOLUKORRAS

Eesti oskuskeeletöö on ligi 100 aastat vana, peaaegu sama kaua on Eestis koostatud oskussõnastikke. Terminoloogiatöö on käinud küll enam-vähem pidevalt, kuid omad tõusud ja mõõnad on temalgi. Praegune tõusuaeg langeb kokku üldise ühiskonna elu elavnemisega. Iseseisva Eesti Vabariigi taastamise lootuses on hakatud taaslustama kõike seda, mis 50 aastat tagasi hävitati. Keeleelu seisukohast on viimase aja saavutustest tähtsaim keeleseaduse vastuvõtt Eestis 1989. a jaanuaris ja eesti keele riigikeeleks kuulutamine.

Eesti keeleelu viimast poolsajandit iseloomustab ühelt poolt eesti keele kasutusala ahenemine, teisalt eesti keele vene(pära)stamine. Keeleseadus saab paraku tegelda vaid esimese valdkonnaga, s.o seista hea eesti keele kasutamise eest üldse. Teine küsimus peab jääma keelehooldajate muretseda, sest ükski seadus ei kaitse veel keelt võõrmõjude eest.

Eestis on hulk elualasid, kus eesti keel peab oma kohta jagama vene keelega või kus eesti keelel enam kohta ei olegi. Osa valdkondi, kus eesti keel oma positsiooni on loovutanud, on seetõttu ka eestikeelsest oskuskeeletööst kõrvale jäänud, aastaid ei ole nende erialade sõnavaraga tegeldud. On tulnud aeg vigu parandada: tuleb panna piir edasisele eesti keele õiguste ja kasutusala kitsendamisele ning hakata siiani käest antut tagasi võtma. Senikaua, kui eestlane ei saa omi asju ajada eesti keeles või kui eesti keeles napib sõnu, millega näiteks tööasjust rääkida, ei või keegi eesti keele tulevikus kindel olla.

Eesti keele koha ja õiguste taastamine nõuab eeltööd ja tingimusi. Oskuskeelekorraldajail päris tühjalt kohalt alustada ei tule, sest sellist ala, mille sõnavaraga kunagi ega üldse tegeldud poleks, Eestis ei ole. Küll on aga puudus järjepidevusest: kui mingi ala on pikka aega terminoloogide vaateväljast kõrvale jäänud, siis on paratamatu, et vastava ala oskuskeel aegub, uued mõisted jäävad eesti vasteteta, mistõttu ka eesti keelt kõneleja on sunnitud üht või teist mõistet väljendama võõrkeelse, s.o siis harilikult venekeelse sõnaga. Kui töösuhtlusk on venekeelne, ei erguta miski eesti terminivara arengut.

Eestikeelse oskussõnavara tähtsust mõistavad nüüd needki, kes seda varem taibanud ei ole, õigemini, nad on sunnitud seda taipama, sest keeleseadusest on teada, et ta esitab keeleoskuskõnõuded: eestlane peab oskama niipalju vene keelt, kui tema töökoht seda nõuab, ja venelane peab oskama niipalju eesti keelt, kui tema töös vaja on. Meenutades senist keelepoliitikat, on selge, et hätta jäävad esmalt venela-

sed, kellel seni on piisanud ühest keelest. Põhiliselt käibki keeleseaduse rakendamine muulastele eesti keelt õpetades.

Keeleõppimiseks läheb vaja nii õpikuid kui ka sõnastikke ja kuna peale üldsõnavara tuleb osata oma eriala oskuskeelt, vajatakse ka palju oskussõnastikke. Olemasolevad sõnastikud, mida Eestis on küllalt palju, keeleõppijale iga kord ei sobigi. Varasemal aastail välja antud sõnastikud on juba osaliselt aegunud, ka ei pruugi sõnastiku aines alati kasutaja tarvidustega kokku minna.

Mahuka ja seega täiusliku sõnastiku tegemiseks kulub üksjagu aega. Keeleõppijat rahuldaks, vähemalt esialgu, ka väiksem sõnastik, eriti kui sellise saaks hästi ruttu kätte. Ettevõtlikumad asutused ja käitised, kel tuleb oma venekeelseile töötajale eesti keelt õpetada, on tulnud mõttele hakata ise tarvilikke väikesõnastikke koostama.

Oskus- ja muidki sõnastikke võib teha kahel viisil, kas tõlkida või koguda aines ise. Viimane võimalus tuleb kõne alla näiteks siis, kui tõlkimiseks sobivat teost leida ei õnnestu. Viimasel ajal Eestis välja antud algupärastest oskussõnastikest tasub kindlasti nimetada mitmesuguseid erialavestmikke, sealhulgas näiteks tootlustus- ja kaubandustöötajate sõnastikud. Need kakskeelsed vestlussõnastikud, mille on harilikult koostanud vastava ala asjatundjad, on mõeldud kitsamale kasutajaskonnale, nad on enamasti käibel samas asutuses või käitises, kus nad koostati. Vestmiku vorm sobib hästi nii kaubandus- ja tootlustustöötajale kui ka üldse kõigile teenindajale, kel tuleb palju suhelda, sest vestmik esitab peale oskussõnade ka rohkesti vastavas ametis vajaminevaid tüüpväljendeid. Loomulikult vajab näiteks kaubanduse asjatundja sõnastikutöös lingvisti abi, kui mitte enne, siis toimetamise ajaks küll.

Juhul, kui asutusel pole käepärast ettevõtlikku spetsialisti, kes sõnastikutööga hakkama saaks, otsitakse juba varem lingvistide abi. Nii näiteks olid koondise Eesti Toormetarne töötajad kogunud kokku endale esmavajalikud vene terminid, keelendite tõlkimiseks, s.o eesti terminivastete saamiseks pöördusid nad aga juba Keele ja Kirjanduse Instituudi terminoloogide poole. Toormetarnijate ja terminoloogide koostöö on jagatud kahte järku. Kõigepealt tehti valmis esialgne vene-eesti sõnakogu, mis ei vasta veel sõnastiku nõuetele, kuid mida saab paljundatult hakata kohe eesti keele õpetamisel abivahendina kasutama. Edaspidi on kavas kogutud ainesest koostada umbes 1500 märksõnaga vene-eesti ja eesti-vene toormetarne sõnastik.

Nagu toormetarnijail nii tuleb ka varustajail puutuda kokku paljude erialade mõistetega, kõikehõlmavat varustuse sõnastikku aga siiani koostatud ei ole. Eesti Varustuskomiteed ajendas sõnastikutööd hakatama ilmsesti jällegi vajadus anda keeleõppijale abimaterjali. Erinevalt toormetarnijaist ei sõandanud varustajad päris oma peaga sõnastikku teha, vaid võtsid eeskujuks venekeelse toodete ja toorme nomenklatuuri, mis hõlmab üsna suure osa varustajale vajalikest mõistetest. Erialade kaupa koostatud sõnastikus on ka mitu originaalosa, mis oma headuselt tõlgitud osadele sugugi alla ei jää.

Olen mõnda aega saanud tegelda eelmainitud vene-eesti varustuse sõnastiku

eestipoolse toimetamisega. Kuna vene termineid on eestindanud vastavate erialade asjatundjad, lubab toimetamistöö heita pilku tegelikule terminikasutusele. Ühest sõnastikust tema 4—5 koostajaga ei piisa üldistuste tegemiseks, aga mõnda tegelikule oskuskeelekasutusele iseloomulikku koorub siitki. Peatuksin põhjalikumalt kahel küsimusel: oskus- ja üldkeele suhe ning sõnasõnaline tõlkimine.

1. Oskus- ja üldkeele suhe.

Eeskätt keemia terminite puhul kerkib küsimus, kuivõrd peab sõnastiku koostaja järgima nomenklatuursust. Vene-eesti keemia sõnastik teeb nimelt vahet nn nomenklatuursetel ja triviaalnimetustel; hõlbustamaks soovitatavat üleminekut triviaalnimetusilt nomenklatuurseile, esitab keemia sõnastik mõlemad, võttes nomenklatuursed nimetused muidugi põhilisteks. Varustuse sõnaraamat järgib seda suunda vaid osaliselt, näiteks siis, kui mõlemad — nii nomenklatuurne kui ka triviaalnimetus — on võrdselt tuntud ja kasutatavad (*naatriumvesinikkarbonaat* ja *söögisooda*, *vesinikkloriidhape* ja *soolhape*). Kui nomenklatuurne nimetus on oma pikkuse, keerukuse vms tõttu jäänud esialgu vaid rangemasse, teaduslikumasse keelepruuki, siis on ta varustuse sõnastikust, mil praktilisem suunitus, välja jäetud, näiteks ei ole *glütserooli* ehk *glütseriini* kõrval enam esitatud *1, 2, 3-propaantriooli*.

Vahel tuleb üldkeelset nimetust eelistada ka muudel põhjustel, näiteks sõnamoodustuse huvides. Nii on oskuskeelne ühend *veeldatud gaas* sõnamoodustuse seisukohalt üsna ebanugav. Seepärast on sõnaühendist koosnev termin asendatud üldkeelse liitsõnalise vastega *vedelgaas*, millega on vajadusel hõlpsam ümber käia, näiteks *vedelgaasiballooniautot*, *majapidamisvedelgaasi mahutit* jm liitsõnu moodustada.

Oskus- ja üldkeele vahetõrget puudutab ka nn lühendiste küsimus. Eesti keeles on pikemaist võõrsõnust ajapikku tekkinud suupärasemaid lühendisi, mis on ka oskuskeelde sobivaiks tunnistatud. Siiski omistatakse sellistele lühendistele veel kõnekeelsuse värvi ja termineina neid kasutada ei sõandata, ehkki sobivad on nii *akumulaator* kui ka *aku*, nii *transformaator* kui *trafo*, nii *laboratoorium* kui *labor*.

2. Sõnasõnaline tõlkimine.

Sõnasõnaline tõlkimine, s.o tõlkimine sama päritolu sõnaga, on küll mugav, kuid osutub paraku sageli lihtsustatud lähenemisviisiks, seda eriti juhul, kui vene sõnal on eesti keeles mitu vastet, kusjuures nn sõnasõnalist vastet nende seas olla ei pruugigi.

Vene terminile võib eesti keeles vastata oma-võõrsõna paar. Keeleõppijal on kergem omandada sama päritolu sõna (eesti keele seisukohalt on see harilikult võõrsõna), eesti keelt emakeelena kõnelejale on läbipaistvam oma- ehk eesti sõna. Kui oma- ja võõrsõna on võrdväärsena kasutusel, tuleks nad mõlemad ka sõnastikus esitada, näiteks *sissevedu* ja *import*, *annusti* ja *dosaator*, *liikurtrepp* ja *eskalaator*. Kindlasti läheb omatermineid tarvis siis, kui võõrterminid kipuvad mingil põhjusel, nt sarnasuse tõttu, segi minema, nagu *ökonoomia* 'kokkuhoid(likkus)' ja *ökonomika* 'majandus'.

Sõnasõnalisest tõlkimisest jääb väheks ka mitmetähenduslike terminite puhul, nagu näiteks vene *материал*, *техника*, *автоматика*, mida kahjuks sageli vastendatakse lihtsalt *materjali*, *tehnika* ja *automaatikaga*. Nii sobib näiteks termin

материал eesti keeles *materjaliks* tõlkida aine, toorme tähenduses (*ehitusmaterjal*, *katuse* (*katte*) *materjal*), samas aga *kiudaine*, mitte *kiudmaterjal* (vn *волокну́стый материал*). Vene *материал* võib olla ka riie: *нетканый материал* tähendab lausriiet, mitte *lausmaterjali*.

Võõrsõnast on põhjust ka loobuda, näiteks kui tema tähendus sagedase ja tükati asjatundmatu tarvituse tõttu ähmastuma kipub ja eriti kui ta sama head omasõna välja hakkab suretama. Sel puhul võib ka sõnastik piirduda omasõnalise vastega, näiteks (*töö*)riist, mitte *instrument* (vn *инструмент*), *veotaara*, mitte *transporditaara* (vn *транспортная тара*), *müüdnud toodang*, mitte *realiseeritud toodang* (vn *реализованная продукция*).

Omaette rühma sõnasõnaliste tõlgete hulgas moodustavad terminid, mille õigeid eesti vasteid lihtsalt ei tunta, sest need kuuluvad alles nn uudisterminite hulka. Õigupoolest on mitmed neist uudistetermineist juba paarikümne aasta tagused soovitusel, mida aga siiani võõristatakse. Küllap on selles oma süü ka läbinisti venekeelsel töösuhtlusel, mis ei ole ergutanud eestikeelse terminiloomega kursis olekut. Kui ei teata, et pinnase laialiajamine ehk tasandamine on *laajamine* ja vastav seade *laajur*, nimetatakse need mehaaniliselt *planeerimiseks* ja *planeerijaks* (vn *планировать* ja *планировщик*). Eesti keeles on planeerimisel peale laajamise veel mitu tähendust, eelkõige 'plaani koostama'. Teadmatusest tehakse vene *маркетинг* (vrd inglise *marketing*) eesti *marketingiks*, ehkki on olemas ka sõna *turundus*. Mõni termin, mida ka sõna-sõnalt tõlkida ei õnnestu, on sama hästi kui eesti vasteta, sest vähemalt varustajad ei paista üldse teadvat, et *поверка* on *taatlus*, *образцовая мера* — *taatelmõõt*, või et *поставить* ei ole mitte *hankima*, vaid *tarnima*. Muide, *hankima-tarnima* keerdsõlm ulatub tagasi 1930. aastatesse.

Sõnasõnalise tõlke kõrval tehakse ka kirjavahemärk-kirjavahemärgilist tõlget: *insener-tehniline personal* (vn *инженерно-технический персонал*) *inseneride ja tehnikute asemel*, *teaduslik-tehniline progress* (vn *научно-технический прогресс*) *teaduse ja tehnika progressi asemel*.

Varustusala ei saa pidada puht-venekeelseks — küllap on Eestis juba neidki-, aga märgatav osa asjaajamisest käib varustajatelgi vene keeles ja see on oma jälje jättnud: eestlasedki ei tunne oma eriala eestikeelset oskussõnavara. Küllap tuleb koos muulastega eesti keelt, sh oma eriala oskuskeelt õppida ka eestlastel, kui nad ei taha eesti keele oskuses muulastest maha jääda. Praegu, kui huvi keelekõõsimuste vastu on tõusnud, võiks küll hellitada lootust, et keeleinimeste töövaev ei jää üksnes paberlikuks uudisloominguks.

TERMINŲ ŽODYNŲ SUDARYMAS KEIČIANTIS KALBOS PADĖČIAI

Santrauka

1989 m. sausio mėn. priimtame Estijos TSR Kalbos įstatyme estų kalba buvo paskelbta valstybine kalba. Nors kalbos, taip pat mokslo bei technikos kalbos, ugdomasis darbas Estijoje nebuvo nutrūkęs ir tuomet, kai estų kalbos negynė įstatymai, vis dėlto dabartinės kalbos padėties negalima laikyti patenkinama. Reikia rimtai susirūpinti estų kalbos ateitimi, netgi tuo, ar sugebės ji išlikti sėkmingai visose gyvenimo srityse funkcionuojančia bendrine kalba. Mat nors ketvirtojo de-

šimtmečio antroje pusėje estų kalba jau buvo išplėtotą bendrinę kalbą, pastaraisiais dešimtmečiais jos vartojimas labai susiaurintas. Pavyzdžiui, labai neigiamai tuo atžvilgiu vertintinas beveik visiškas estų kalbos išstūmimas iš raštvedybos.

Pastaruoju metu kai kurios įstaigos ir įmonės pradėjo rimčiau domėtis kalbos klausimais, taip pat savo srities terminologijos dalykais. Tai paaiškinama tuo, kad iškilo reikalas išmokyti estų kalbos kitataučius darbuotojus, dėl to prireikė ir universalių mokomųjų priemonių, ir terminų žodynų.

Estijos mokslų akademijos Kalbos ir literatūros institutas yra sudaręs keletą sutarčių, pagal kurias imasi tvarkyti įvairių specialybių terminologiją. Kai kurios įmonės ir įstaigos savo jėgomis yra sudariusios sau reikalingą terminyną, tad terminologams lieka tik sukauptos medžiagos terminų tvarkyba. Paprastai tokio bendradarbiavimo rezultatas būna dvikalbis žodynas, kurį galima naudoti papildoma priemone mokant estų kalbos.

Iš stambiausių šiuo metu atliekamų darbų minėtinas žaliavų parūpinimo ir tiekimo terminologijos tvarkymas. Materialinio techninio aprūpinimo rusų—estų kalbų žodynas iš esmės jau baigtas rengti. Kadangi žodyną rengė tos srities specialistai, iš jo galima šį tą suprasti, kokia yra tikroji estų terminologijos būklė. Tenka pasakyti, kad yra nemažai estiškų terminų, kurių nežino ir patys estai, nors tokie terminai nuo seno pateikiami įvairiuose žodynuose. Tai, kad darbo kolektyvuose daug kur vartojama rusų kalba, trukdo plisti estų terminologijai.

О СОСТАВЛЕНИИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ В УСЛОВИЯХ МЕНЯЮЩЕЙСЯ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ

Резюме

В январе 1989 года законом о языке Эстонии эстонский язык был объявлен государственным языком. Несмотря на то что постоянная работа над упорядочением языка, в том числе языка науки и техники, продолжалась и в годы, когда эстонский язык не пользовался законной защитой, нынешнюю языковую ситуацию нельзя признать удовлетворительной. Следует серьезно подумать о будущем эстонского языка, о том, сумеет ли он сохраниться в качестве литературного языка, успешно функционирующего во всех областях. Хотя к концу 1930-х годов эстонский язык функционировал как вполне развитый литературный язык, в последние десятилетия сфера его употребления значительно ограничивалась. Почти полное отсутствие эстонскоязычного делопроизводства проявляется не лучшим образом.

В последнее время в некоторых учреждениях и на предприятиях стал проявляться интерес к языковым вопросам, в том числе и к проблемам терминологии своей отрасли. Подобный интерес можно объяснить и необходимостью изучения иноязычными рабочими эстонского языка, из чего вытекает потребность как в универсальных учебных пособиях, так и в терминологических словарях.

В Институте языка и литературы АНЭ уже заключено несколько договоров об упорядочении терминологии по разным специальностям. Некоторые предприятия и учреждения своими силами составили необходимый словник; задачей терминологов является упорядочение собранного материала. Как правило, целью такого сотрудничества является двуязычный словарь, который можно использовать в качестве дополнительного учебного пособия при обучении эстонскому языку.

В последнее время велась большая работа над терминологией по снабжению и поставке сырья. Русско-эстонский словарь по материально-техническому снабжению в основном закончен. Так как словарь по материально-техническому снабжению составлен специалистами в этой области, его изучение позволяет понять реальное положение эстонскоязычной терминологии. Необходимо отметить, что существует ряд эстонских терминов, являющихся не известными самим эстонцам, несмотря на то, что эти термины давно вошли в состав различных словарей. Следует сделать вывод, что русскоязычное общение в трудовых коллективах, очевидно, не благоприятствует овладению эстонской терминологией.